CULTURE ON PRESCRIPTION

Cultuur op recept PR1

Nationaal verslag Nederland

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Auteurs

Willeke van Staalduinen
AFEdemy, Academy on age-friendly environments in Europe BV
willeke@afedemy.eu

AFEdemy age-friendly environments academy

Dieuwertje van Boekel
dieuwertje@afedemy.eu

Marieke Bouma

Credits
Wij willen graag alle experts bedanken die bereid waren hun ervaringen met ons te delen en inzicht te geven in wat speelt in Nederland. Hun namen staan vermeld in de bijlage.

This publication is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 (CC BYSA4.0) International License

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Co-funded by the European Union

This publication is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 (CC BY-SA 4.0) International License.

Exception: The quotes of our interviewees are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.

Copyright © AFEdemy, Academy on age-friendly environments in Europe BV

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding 5
2. Methodologie 6
3. Nationaal overzicht van ouder worden in Nederland 8
4. Overzicht van eenzame/geïsoleerde ouderen in Nederland 9
5. Overzicht van sociaal en cultureel voorschrijven in Nederland 10
5.1 Nederlandse nationale initiatieven 10
5.1.1 Nationaal initiatief Transformatieagenda Kunst en Cultuur 10
5.1.2. Nationaal onderzoek in de langdurige zorg en ondersteuning 10
5.1.3. Positief gezondheidsinitiatief 11
5.1.4. Kennisnetwerk Welzijn op Recept 12
5.1.5. Initiatief Kunst op recept 13
5.2 Methodologie van het voorschrijven 13
5.3 Betrokken organisaties en financiering 13
5.3.1 Lang Leve Kunst Fonds 14
5.3.2 Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) 14
5.3.3 Fonds Cultuurparticipatie 15
5.3.4 Andere initiatieven 16
5.4 Onderzoek naar cultuur op recept 16
5.5 De werking van sociaal en cultureel voorschrijven 16
5.6 Successen cultureel voorschrijven 17
5.7 Uitdagingen cultureel voorschrijven 17
6. Praktijkvoorbeelden 18
6.1 Kunst op Recept - Nieuwegein 18
6.2 Kunst op Recept - Amsterdam Oost 18
6.3 Kunst op Recept - Leiden 19
6.4 Stichting Blauw Licht 19
6.5 Het Beste van Kampen 21
6.6 Lang leve kunst - Project Meet en Greet 21
6.7 Tijd van je leven 21

6.8 Dansen op recept 22

7. Overzicht voor de mogelijkheden van cultureel voorschrijven in Nederland 23

Bronnen 25

1. Inleiding

Het project Culture on Prescription is een samenwerkingsverband van verschillende organisaties uit Ierland, België, Portugal, Duitsland, Nederland en Roemenië, dat de huidige beste praktijken op het gebied van social prescribing in kaart wil brengen en oplossingen wil ontwikkelen waarbij cultuur en gezondheidsbevordering worden gecombineerd om eenzaamheid en isolement bij ouderen en mensen met psychische problemen aan te pakken.

Het project Cultuur op recept wil hun actieve betrokkenheid bij culturele activiteiten bevorderen, hun sociale interactie versterken door aansluiting te zoeken bij de plaatselijke gemeenschap, en eenzame en geïsoleerde mensen het gevoel geven weerbaarder te zijn in de uitdagingen van hun dagelijks leven.

In het Culture on Prescription project wordt de volgende definitie voor Cultural Prescribing gebruikt: **Cultural prescribing is het doorverwijzen door een zorgprofessional van eenzame en geïsoleerde mensen naar lokaal beschikbaar kunst- en cultuuraanbod.**

Met de uitvoering van het project Cultuur op recept willen we:

- Kennis verspreiden over een veelbelovende, op feiten gebaseerde aanpak van eenzaamheid, isolement en geestelijke gezondheidsproblemen door middel van feiten, cijfers en voorbeelden van goede praktijken, en modellen aanreiken die gemakkelijk kunnen worden aangepast in delen van Europa waar praktische ervaringen met Social Prescribing-programma's beperkt of onbestaand zijn.
- Nieuwe concepten creëren voor "Cultuur op recept"-aanbiedingen die positieve effecten op de gezondheid combineren door middel van culturele activiteiten en leerinspanningen.
- Middelen en praktische ondersteuning bieden aan begeleiders in de sociale en gezondheidszorg bij het organiseren van niet-klinisch aanbod voor personen die te maken hebben met of het risico lopen op eenzaamheid of sociale uitsluiting.
- Uitwerken van richtlijnen voor beleidsmakers in gemeenten en verenigingen over hoe ze de aanpak van Cultural Prescribing in hun specifieke lokale en organisatorische omgeving kunnen toepassen.
- Maak een uitvoeringskader.

2. Methodologie

Om inzicht te krijgen in de huidige praktijk, beste praktijken en literatuur over sociaal en cultureel voorschrijven, verrichtte elke projectpartner van Cultuur op Recept onderzoek op nationaal niveau om de huidige kennis aan te vullen en de ontwikkeling van cultureel voorschrijven in latere fasen van het Cultuur op Recept-project te ondersteunen.

De studie hanteerde een convergent parallel mixed methods design (Creswell, 2014) waarbij kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden werden gebruikt. De studie werd ingekaderd door de volgende overkoepelende onderzoeksvragen:

1. *Wat is er nodig om sociaal en cultureel voorschrijven mogelijk te maken en te vergemakkelijken?*
2. *Wat zijn de huidige gedragingen en houdingen ten opzichte van sociaal en cultureel voorschrijven?*
3. *Wat wordt als beste praktijk beschouwd?*

Binnen deze onderzoeksmethode werden op verschillende manieren gegevens verzameld bij verschillende deelnemerscohorten:

- Waarnemingen en logboeken van projectpartners, en andere als onderdeel van het project ontworpen artefacten, enz. die als gegevens moeten worden bewaard en gecatalogiseerd.
- Het opzetten van een database van beste praktijken op het gebied van cultureel voorschrijven in heel Europa, te gebruiken voor analyse en voor open publicatie na voltooiing van het onderzoek.
- Semigestructureerde interviews met belanghebbenden in de sectoren vrijwilligerswerk, gezondheidszorg en lokale overheden die zich bezighouden met cultureel voorschrijven (ca. 7-8 deelnemers).

De kwantitatieve en kwalitatieve gegevens werden met gelijke prioriteit geanalyseerd. De kwalitatieve gegevens werden geanalyseerd volgens een gegevensgestuurde aanpak (Braun & Clarke, 2006) bestaande uit zes fasen van thematische analyse. Na de analyse van de kwalitatieve en kwantitatieve datasets werden ze vervolgens vergeleken met behulp van een side-by-side vergelijkingsaanpak (Creswell, 2014).

Omdat er in de partnerlanden van Culture on Prescription op lokaal en nationaal niveau verschillende niveaus zijn waarop sociaal en/of cultureel voorschrijven wordt aangeboden en uitgevoerd, werd voor dit onderzoek een tweeledige aanpak ontwikkeld.

Voor partners in landen waar al een sociaal/cultureel voorschrift bestaat, was hun belangrijkste aandachtspunt:

a. Huidige sociale/culturele voorschriften in kaart brengen
b. De beste praktijken vaststellen
c. Identificeer zwakke punten/uitdagingen/zorgen

d. Identificeer toekomstige mogelijkheden/trends/aanbevelingen

Voor partners in landen die het potentieel van sociaal/cultureel voorschrijven erkennen en die opties onderzoeken voor het ontwikkelen en faciliteren van cultureel voorschrijven, was hun belangrijkste focus:

e. De noodzaak van sociaal/cultureel voorschrijven vaststellen
f. Identificeer bestaande projecten die zouden kunnen aansluiten bij cultural prescribing en die het potentieel aantonen om het in een sociale/culturele voorschrijfcontext toe te passen.
g. Identificeer nieuwe mogelijkheden voor cultureel voorschrijven
h. Als ze bestaan, identificeer dan de huidige vormen van sociaal/cultureel voorschrijven

Voor de deskresearch werd een overzicht gemaakt van literatuur en informatie over diensten, voordelen en betrokkenheid van sociaal en cultureel voorschrijven. Dit omvatte, maar was niet beperkt tot:

- [...] via een formeel gestructureerd proces of via een onofficiële organische structuur.
- Evenementen aangeboden door gemeenschaps- en gezondheidsdiensten om de deelname aan sociale en culturele activiteiten in de gemeenschappen te betrekken en aan te moedigen.
- Gezondheidsprogramma's zoals stoppen met roken, gezonde voeding of bevordering van culturele of sociale activiteiten
- Voorbeelden van beste praktijken en innovaties op dit opkomende gebied.

De resultaten van dit onderzoek voor Nederland staan in de volgende hoofdstukken. Voor informatie over andere nationale rapporten die in het kader van het COPE-project zijn ontwikkeld en voor andere projectpublicaties, zie (www.culture-on-prescription.eu).

3. Nationaal overzicht van ouder worden in Nederland

Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek waren er op 1 januari 2020 in Nederland 3.457.535 inwoners ouder dan 65 jaar. Dat is 19,8 procent van de bevolking. De vergrijzing in Nederland is toegenomen: in 1990 was 12,8 procent van de bevolking 65 jaar en ouder.

Tabel 1: Ouderen per leeftijdscategorie, 2021 (CBS)

Leeftijd	Totaal	Mannen	Vrouwen
Totaal	17.475.415	8.686.536	8.788.879
65 tot 70	1.003.778	496.148	507.630
70 tot 75	971.036	474.058	496.978
75 tot 80	644.060	303.655	340.405
80 tot 85	449.123	196.115	253.008
85 tot 90	257.809	97.307	160.502
90 tot 95	105.048	31.861	73.187
95 tot 100	24.145	5.514	18.631
100+	2.536	411	2.125

Er zijn 2.618.874 mensen van 65 tot 80 jaar. en 838.661 ouder dan 80 jaar. Vrouwen worden gemiddeld ouder dan mannen. daarom zijn ze oververtegenwoordigd in de hoogste leeftijdsgroepen. Er zijn 93.943 vrouwen en 37.786 mannen van 90 jaar of ouder.

4. Overzicht van eenzame/geïsoleerde ouderen in Nederland

46,6 procent van de Nederlandse bevolking voelt zich eenzaam en 11 procent voelt zich extreem eenzaam. Dit cijfer meldt de Nederlandse Gezondheidsmonitor 2020 onder volwassenen en ouderen. De cijfers zouden beïnvloed kunnen zijn door de COVID-19 pandemie. Meer dan 50% van de mensen ouder dan 75 jaar geeft aan zich eenzaam of geïsoleerd te voelen.

Het meest kwetsbaar voor eenzaamheid zijn mensen met een lagere opleiding en mensen die in stedelijke gebieden wonen. Het percentage mensen dat zich eenzaam voelt neemt in deze gevallen toe. Bestrijding van eenzaamheid vraagt om maatwerk (Nederlandse Gezondheidsmonitor 2020).

De Nederlandse regering wil eenzaamheid of isolement onder ouderen eerder signaleren en deze trend doorbreken. In 2018 lanceerde de Nederlandse overheid het actieprogramma "Eén tegen isolement". Samen met lokale partners voert het ministerie van Volksgezondheid. Welzijn en Sport onder meer de volgende acties uit:

- Campagne om isolement en activerende samenleving te bespreken;
- Betere bewustwording van isolatie;
- Mogelijk maken dat elke persoon van 75+ één bezoeker per jaar krijgt;
- Start van hubs om eenzaamheid en isolement te melden;
- De risico's op isolatie in kaart brengen;
- Telefonische service 24/7;
- Sociale kaart in elke gemeente.

Landelijke partners. zoals het Nationaal Kenniscentrum Welzijn *op* Recept. *Lang* Leve *Kunst Fonds*. *Nationaal* Ouderenfonds en *Rijksmuseum*. zijn betrokken bij de zogenaamde Coalitie tegen Eenzaamheid. De partners organiseren een diversiteit aan activiteiten om vereenzaming tegen te gaan. zoals sport. aandacht voor gehoorproblemen. bloemen sturen. verhalen vertellen en intergenerationele contacten.

Elke gemeente in Nederland biedt in het kader van de *Wet Maatschappelijke ondersteuning* activiteiten aan om eenzaamheid te bestrijden. Bijvoorbeeld plekken om elkaar te ontmoeten. zoals buurthuizen. woningaanpassing of openbaar vervoer. Ook faciliteren ze vrijwilligers die ouderen bezoeken.

5. Overzicht van sociaal en cultureel voorschrijven in Nederland

In dit hoofdstuk beginnen we ons te richten op verschillende nationale initiatieven die sociale en culturele prescriptie overwegen. In 2017 werd een belofte van verschillende nationale organisaties gelanceerd om kunst en cultuur op te nemen in zorg en welzijn. Kunst en cultuur en de effecten daarvan werden ook onderdeel van het landelijke programma voor gezondheidsonderzoek (ZonMw). Veel gemeenten en zorgorganisaties werken vanuit de principes van positieve gezondheid. Kunst en cultuur zijn elementen van positieve gezondheid.
Hierna zoomen we in op de praktijk van het sociaal en cultureel voorschrijven in Nederland. Hoe wordt het gebruikt. wie is erbij betrokken. hoe werkt het en wat zijn de successen en uitdagingen.
In het hoofdstuk voorbeelden van beste praktijken worden enkele Nederlandse lokale initiatieven voor cultuur op recept verder uitgewerkt.

5.1 Nederlandse nationale initiatieven

5.1.1 Nationaal initiatief Transformatieagenda Kunst en Cultuur

In 2017 namen landelijke organisaties Actiz (organisatie van ouderenzorgorganisaties). Movisie (kenniscentrum maatschappelijke uitdagingen). HKU (Kunst en Economie). Viatore en aanverwante partners het initiatief tot het formuleren van de Transformatieagenda Kunst en Cultuur. Hun belofte was dat organisaties hun verantwoordelijkheid nemen om succesvolle kunst- en cultuurinitiatieven voor welzijn en gezondheid van (kwetsbare) individuen. groepen en gemeenschappen te realiseren. in beeld te brengen en in stand te houden. Ze wilden een infrastructuur creëren voor sectoroverschrijdende samenwerking tussen kunst. cultuur. zorg en welzijn.

De actiepunten van de Agenda waren onder andere:

- Participatie is het centrale thema;
- Bewustmaking van de noodzaak om kunst en cultuur en de gevolgen daarvan op te nemen;
- Gezamenlijke financiering mogelijk maken;
- Train kunstenaars en sociale professionals breder dan hun respectieve sectoren.

5.1.2. Nationaal onderzoek in de langdurige zorg en ondersteuning

In samenwerking met verschillende stichtingen en de ministeries van Onderwijs. Kunst en Wetenschap en van Volksgezondheid. Welzijn en Sport. lanceerde ZonMw in 2016 het programma 'Kunst en cultuur in de langdurige zorg en ondersteuning'. Het doel van dit programma is om kunst en cultuur structureel en duurzaam te verbinden met langdurige zorg en ondersteuning. De centrale vraag is: Wat zijn de effecten van kunst op (positieve) gezondheid en welzijn? Door kunstinitiatieven te onderzoeken worden de elementen die daarbij een rol spelen zichtbaar. Maar ook het in kaart brengen en delen van succesvolle

implementatiestrategieën draagt daaraan bij. Leyden Academy (zie hieronder) deed onderzoek in het kader van dit programma.

Op basis hiervan initieerde ZonMw een routekaart om kunst en cultuur in de gezondheidszorg verder te ontwikkelen en praktijk. onderzoek en beleid te combineren. De routekaart werkt met het concept positieve gezondheid (zie hieronder) dat betrekking heeft op de bijdrage die mensen leveren aan het vermogen om te gaan met de fysieke. emotionele en sociale uitdagingen in het leven. en omvat drie ontwikkelingslijnen. Belangrijke onderwerpen die aan bod komen zijn de te gebruiken onderzoeksmethoden om zowel kunst en cultuur als zorg en ondersteuning recht te doen. eigenaarschap bij alle betrokkenen. co-creatie bij de ontwikkeling van kunst- en cultuurinitiatieven. en aansluiting bij ontwikkelingen in de langdurige zorg (ZonMw. 2020). Er is contact gelegd met ZonMW om een update te ontvangen. maar tot nu toe niet succesvol.

5.1.3. Positief gezondheidsinitiatief

In Nederland werken veel gemeenten en zorgverleners met het concept Positieve Gezondheid. Dit concept is afkomstig van het Instituut voor Positieve Gezondheid (IPH)[1] dat sinds een paar jaar in Nederland actief is. Het is opgericht door onderzoeker Machteld Huber. In een artikel uit 2011 in het British Medical Journal betoogden zij en haar collega's dat de WHO-definitie van gezondheid als volledig welzijn niet langer geschikt is gezien de opkomst van chronische ziekten (Huber *et al.* . 2011). Zij stelden voor de nadruk te verleggen naar het vermogen tot aanpassing en zelfbeheer bij sociale. fysieke en emotionele uitdagingen. Een instrument dat de IPH gebruikt is het "dialooginstrument". een spinnenweb-achtig diagram dat door de betrokkenen zelf kan worden ingevuld. Dit hulpmiddel kan worden gebruikt om een discussie met ouderen op gang te brengen over wat goed gaat en waar extra ondersteuning nodig kan zijn. De tool en het concept zijn aantrekkelijk gebleken voor veel Nederlandse gemeenten. die verantwoordelijk zijn voor het leveren van maatschappelijke ondersteuning aan ouderen.

[1] https://www.iph.nl/en/

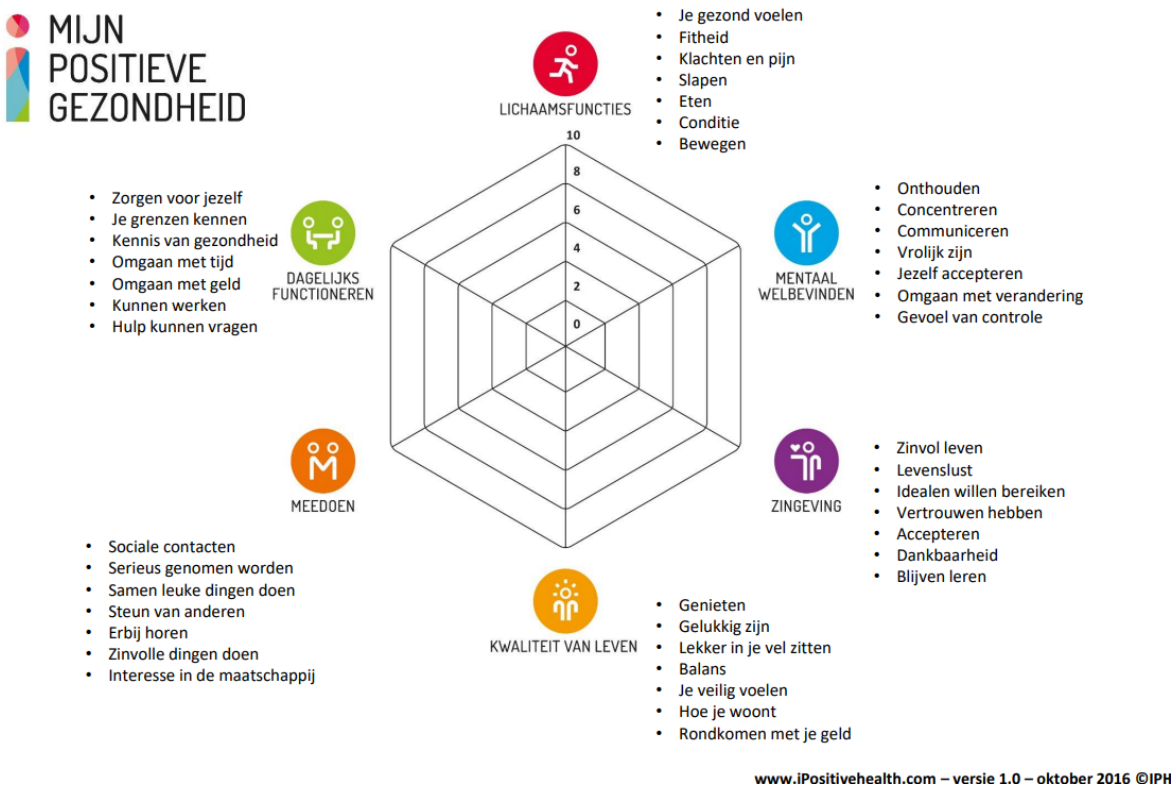

Figuur 1: Instituut voor Positieve Gezondheid: dialooginstrument

Dit instrument werkt goed voor zowel deelnemers als beleidsmakers. Positieve gezondheid werkt als een kader om aan te geven wat werkt als men iets actiefs doet met kunst/cultuur. Positieve gezondheid omvat meer dan alleen kunst en cultuur. ook bijvoorbeeld sport en beweging. voeding en leefstijl. Het is een brede kijk op gezondheid. Deze brede benadering draagt bij aan het vermogen van mensen om om te gaan met de fysieke. emotionele en sociale uitdagingen in het leven. En om zoveel mogelijk zelf de regie te voeren. De deelnemers vullen voor. tijdens en na de cursus op zes levensgebieden het hierboven getoonde 'spinnenweb' in. Zo kunnen ze hun welzijn en eventuele verbeteringen zien. Voor beleidsmakers toont het de preventieve werking van 'positieve gezondheid'.

5.1.4. Kennisnetwerk Welzijn op Recept

Welzijn *op* Recept is sinds 2018 een landelijk kennisnetwerk. Het is opgericht zonder kunst en cultuur erbij te betrekken. wat later door LKCA is geïnitieerd. Welzijn op Recept wordt toegepast in 135 van de 352 gemeenten in Nederland (cijfers juni 2022). Dit is een alternatief voor de 'traditionele geneeskunde' voor mensen met psychosociale klachten. Een huisarts verwijst deze patiënten naar een welzijnscoach of schrijft een recept uit voor activiteiten op het gebied van ontmoeting. sport of cultuur. Zo ontdekt de patiënt (opnieuw) wat hem of haar gelukkig maakt. Om psychosociale klachten en ziekte te bestrijden is het belangrijk dat zorgverleners aandacht hebben voor zowel de lichamelijke. psychische als sociale problemen en omstandigheden. Daarom is het van het grootste belang dat zorgverleners leren samenwerken met andere disciplines (geïntegreerde zorg). Welzijn op Recept biedt de

eerstelijns zorgverlener een interventie die de onderliggende problemen van de klacht aanpakt. Het is de eerste stap naar meer welzijn en welbevinden als basis voor een betere gezondheid. Dit vereist niet alleen extra gespreks- en samenwerkingsvaardigheden. maar ook extra tijd. Welzijn op Recept past in de bewegingen van Ziek en Zorg naar Gezond en Gedrag. persoonsgerichte zorg. positieve gezondheid en positieve psychologie.

5.1.5. Initiatief Kunst op recept

Zoals gezegd heeft het LKCA (*Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie en* Amateurkunst) in Nederland het initiatief Kunst op Recept ontwikkeld. Kunst en cultuur ontbraken in het initiatief Welzijn op Recept. Het LKCA is een breed kennisinstituut voor cultuurparticipatie en cultuureducatie voor alle leeftijden en doelgroepen. Activiteiten van het kennisinstituut zijn: duiding. verrijking. verspreiding en netwerkvorming. Het LKCA werkt met en voor cultuurprofessionals. beleidsmakers en organisaties. maar niet met de eindgebruiker. Ze werken soms met vrijwilligers. namelijk de besturen van vele. vaak grote. overkoepelende verenigingen in de amateurkunsten.

5.2 Methodologie van het voorschrijven

Cultuur op recept kan worden voorgeschreven door huisartsen. welzijnscoaches. praktijkassistenten of psychologen. Individuen konden ook op eigen initiatief deelnemen aan cultuur op recept projecten. In het initiatief Het Beste van Kampen werd de behoefte aan kunst en cultuur onder ouderen actief verzameld door de initiatiefnemers van het project. Deelnemers betalen soms een laag bedrag als bijdrage; met een recept waren de kunst- en cultuurlessen soms gratis. Als een deelnemer een recept heeft. zorgen de projectleiders voor evaluatie en rapportage aan de voorschrijver.

Social prescribing aanbiedingen zijn alleen op recept verkrijgbaar. De eerstelijns gezondheidszorg (huisarts. praktijkondersteuner) verwijst naar de welzijnscoach van de gemeente. De welzijnscoach heeft enkele uren beschikbaar om de cliënt te ondersteunen. De welzijnscoach is op de hoogte van het welzijnsaanbod in de wijk/stad en in een gesprek met de cliënt wordt een activiteit gekozen. De welzijnscoach begeleidt de cliënt en onderhoudt contact met de aanbieder over de voortgang. De welzijnscoach rapporteert ook aan de huisarts.

Sociaal en cultureel voorschrijven hangt sterk af van de beschikbaarheid en bereidheid van huisartsen. Door de overload aan taken is het voor hen moeilijk om actief sociaal en cultureel voorschrijven te verzorgen. ongeacht de vraag of ze daar persoonlijk belangstelling voor hebben.

5.3 Betrokken organisaties en financiering

Met sociaal en cultureel voorschrijven zijn betrokken: gemeenten. eerstelijnszorg. tweedelijnszorg. welzijnscoaches en aanbieders van kunst en cultuur. Als Kenniscentra zijn *Welzijn op Recept* en LKCA betrokken. Het Nederlandse ministerie van Onderwijs en Cultuur verstrekt financiering aan het LKCA. *Lang Leve Kunst Fonds* en *Fonds* Cultuurparticipatie zijn

financieringsorganisaties die betrokken zijn bij de financiering van cultureel voorschrijven of andere initiatieven die cultuurparticipatie ondersteunen. Meer details hieronder.

5.3.1 Lang Leve Kunst Fonds

Het Lang Leve Kunst Fonds bevordert kunstbeoefening door ouderen in Nederland door initiatieven daartoe te financieren. Het Lang Leve Kunst Fonds is in januari 2021 opgericht door Fonds Sluyterman van Loo en Stichting RCOAK als vervolg op het eerdere programma Lang Leve Kunst (2012). met als doel het levensgenot van ouderen te bevorderen. De ambitie is dat er over tien jaar in alle Nederlandse gemeenten een passend en inspirerend aanbod van kunstbeoefening voor ouderen is. Het Lang Leve Kunst Fonds werkt samen met andere partijen om deze doelen te bereiken. Partners in 2022 zijn het Prins Bernhard Cultuurfonds. Brentano's Stichting Ondersteuning van Veroudering. Leyden Academy on Vitality and Ageing en het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).

Jaarlijks is meer dan 1 miljoen euro beschikbaar voor initiatieven gericht op actieve kunstparticipatie door ouderen. De financiële bijdrage van het Lang Leve Kunst Fonds geeft initiatieven een vliegende start. Andere financiers. zoals lokale overheden. raken zo eerder betrokken. Daardoor krijgen ouderen sneller en meer toegang tot kunst en cultuur. In 2021 ontving het Fonds Lang Leve Kunst 197 aanvragen. Het fonds ondersteunde 94 initiatieven in het hele land financieel voor een totaalbedrag van ruim 1.2 miljoen euro. Het gemiddeld toegekende bedrag was daarmee ruim €13.000. Het Lang Leve Kunst Fonds kent een doorlopende procedure; organisaties kunnen op elk moment een aanvraag indienen. Daarnaast werkt het fonds vanaf 2022 met een werkwijze waarbij enkele zeer succesvolle projecten een vervolg krijgen op andere plekken. met advies en coaching van de oorspronkelijke makers. Hierdoor wordt het voor organisaties veel gemakkelijker om kunstparticipatie voor ouderen te starten.

Het Fonds Lang Leve Kunst is initiatiefnemer en partner geweest van verschillende onderzoeken naar de waarde van kunstparticipatie voor ouderen. en wat daarvoor nodig is. Bijvoorbeeld in het kader van het ZonMw-programma Kunst en cultuur in de langdurige zorg en ondersteuning. Het onderzoeksrapport uit 2021 maakt duidelijk dat de waarden van kunst voor ouderen terug te brengen zijn tot drie dimensies: 'positieve gevoelens'. 'uitgedaagd worden' en 'diepgaand contact'. Vooral vanwege dit laatste aspect is kunstparticipatie door ouderen veelbelovend voor het verlichten van eenzaamheid: "kunst spreekt een diepere laag van jezelf aan en creëert een meer persoonlijke en emotionele verbinding". De criteria die het fonds hanteert zijn deels gebaseerd op de resultaten van studies. Een voorbeeld is de centrale rol van professionele kunstenaars. die zorgen voor de creatieve ontwikkeling van ouderen. voldoende uitdaging en kwaliteit. (www.langlevekunst.nl)

5.3.2 Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)

Het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) zet zich in om culturele en creatieve ontwikkeling mogelijk te maken voor iedereen. ongeacht culturele achtergrond. geslacht. handicap. seksuele geaardheid. religie. sociaal-economische status.

opleidingsniveau of leeftijd. Daarbij zijn we actief in verschillende domeinen: cultuur. onderwijs. zorg. welzijn. wetenschap.

Vanuit de drie kernrollen overwegen. verbinden en aanjagen opereert het LKCA als kennispartner. Dit betekent dat zij:

- informatie verzamelen. onderzoeken. compileren. filteren. verdiepen en vervolgens interpreteren.
- optreden als kennismakelaar: we weten waar kennis en deskundigen beschikbaar zijn en we delen deze kennis zodat zoveel mogelijk mensen in het veld ervan profiteren.
- een aantal thema's kiezen waarin we het verschil willen maken. De komende tijd zullen diversiteit en inclusie nog meer dan voorheen de rode draad vormen in onze promotiethema's.

Samenwerking met partners: LKCA werkt samen met culturele organisaties. onderwijsorganisaties. zorg- en welzijnsorganisaties. ondersteunende organisaties en overheidsinstanties. LCKA werkt ook samen met branche- en belangenorganisaties. vakbonden en fondsen om hun ambities te realiseren. Door hun krachten te bundelen en samen te werken bereiken ze meer impact en geven ze meer mensen toegang tot cultuur. (www.lkca.nl)

5.3.3 Fonds Cultuurparticipatie

Het Fonds voor Cultuurparticipatie stimuleert deelname aan cultuur. Als Nationaal Cultuurfonds van het Ministerie van Onderwijs. Cultuur en Wetenschap (OCW) hebben ze een missie meegekregen: cultuur toegankelijk maken voor iedereen. Toegankelijkheid is van maatschappelijke waarde en is ook de sleutel tot vernieuwing van het culturele landschap. Door zich te richten op cultuurparticipatie. immaterieel erfgoed en cultuureducatie bevorderen zij cultuur die uitnodigend en laagdrempelig is. Bijdragen aan gelijke kansen voor verschillende cultuurmakers. cultuurvormen. manieren van maken en samenwerken. Zodat iedereen zich welkom voelt om deel te nemen en te doen.

Activiteiten:

- Fonds voor Cultuurparticipatie stimuleert vernieuwing: met subsidies stimuleren ze culturele initiatieven en scholen in het hele land om cultuur te (leren) maken.
- Ze werken samen met verschillende partners. zoals culturele instellingen. verenigingen. erfgoedinstellingen. scholen. andere fondsen. overheden en maatschappelijke instellingen.
- Ze delen kennis en verbinden initiatieven: verbinden mensen en organisaties offline en online.
- Ze ondersteunen cultuurmakers en mogelijkhedenmakers - met persoonlijke verhalen brengen ze de kracht van cultuur maken zichtbaar tot leven.

www.cultuurparticipatie.nl

5.3.4 Andere initiatieven

Financiering voor welzijn wordt verstrekt door 135 gemeenten in Nederland. De gemeente Amsterdam verstrekt bijvoorbeeld 8-9 uur betaling aan welzijnscoaches om ouderen met een sociaal voorschrift te ondersteunen bij het vinden van een passend participatieaanbod. De gemeente Amsterdam financiert pilots in enkele Amsterdamse wijken om kunst en cultuur op te nemen in het bredere pakket van welzijnsaanbod.

VSB Fonds. *Prins Bernhard Cultuurfonds* en *Stichting Brentano's Steun des Ouderdoms* zijn particuliere initiatieven en zorgen voor andere financieringsbronnen.

Zorgverzekeraars verstrekken geen financiering of vergoeding van kosten. behalve voor de onlangs gestarte pilot "Dansen met Parkinson".

5.4 Onderzoek naar cultuur op recept

De Leyden Academy onderzocht de resultaten van cultural prescribing (Groot et.al. 2021). Het onderzoek duurde 1.5 jaar en omvatte 18 kunst-engagement projecten voor ouderen. De selectiecriteria waren de maximale variatie wat betreft de kunstvorm (bijv. dans. muziek. zang. theater. beeldende kunst. video en gesproken woord). geografische regio (stedelijk vs. landelijk. noord. oost. west en zuid). verscheidenheid aan ouderen (zelfstandig wonend. (dag)zorg ontvangend. of wonend in langdurige zorginstellingen). en projectschaal (een klein project heeft één facilitator met één groep deelnemers op één locatie. een middelgroot project heeft één of maximaal vijf facilitators en groepen deelnemers. meestal allemaal op een vergelijkbare locatie en een groot project heeft meer facilitators. en activiteiten en groepen deelnemers door het hele land). De doelgroepen waren ouderen die thuis wonen met of zonder zorg. en ouderen die in een verpleeghuis wonen. Het onderzoek omvatte de bevindingen van ouderen. kunstenaars. hulpverleners. mantelzorgers. De ervaren waarde van actieve kunst-engagement was volgens de ouderen drieledig: 1. groei (persoonlijk en artistiek) en leren. uitgedaagd worden. drempels overschrijden. 2. Betekenisvolle sociale interacties. verbindingen op een andere manier. en 3. Positieve gevoelens. plezier hebben. lachen. je beter voelen.

Het Verweij Jonker Instituut evalueerde in 2019 de betekenis van het initiatief Kunst op recept in Nieuwegein. Door enkele ontbrekende elementen in het initiatief. zoals de ontbrekende link met gezondheid en zorgverleners. was het niet haalbaar om het effect van preventie in dit initiatief te concluderen. Wel vonden ze dat de activiteiten mogelijk preventieve effecten hebben en duidelijk een positieve invloed hebben op het welzijn. maar het is niet duidelijk hoe het de zorgbehoeften beïnvloedt.

5.5 De werking van sociaal en cultureel voorschrijven

Uit alle bronnen blijkt dat iedereen het erover eens is dat sociaal en cultureel voorschrijven een positief effect heeft op de betrokkenen. Deelnemers zijn tevreden en ervaren verbeteringen in relationeel en emotioneel welzijn.

Sociaal en cultureel voorschrijven lost persoonlijke problemen niet op. maar verlicht ze juist. Deelnemers krijgen een positiever beeld van zichzelf omdat ze meer contacten krijgen en/of onvermoede bronnen in zichzelf aanboren.

5.6 Successen cultureel voorschrijven

Kunst genereert positieve gevoelens: deelnemers geven aan dat ze plezier hebben. genieten en ontspannen. Ze kunnen (weer) meer grip krijgen op hun leven. Ze voelen zich gesterkt om hun talenten en de magie van het zelf maken te ontdekken.

Kunst is goed voor gezondheid en welzijn. Deelnemers melden dat ze hun problemen tijdens de lessen kunnen bespreken of vergeten zonder verdere gevolgen.

Kunst verbindt: in een groepsactiviteit leiden het samen deelnemen en creëren tot een dieper contact. Het schept nabijheid en intimiteit.

Kunstuitdaging: kunsten verleggen grenzen. creativiteit wordt aangeboord. Mensen voelen zich (weer) verantwoordelijk.

5.7 Uitdagingen cultureel voorschrijven

- Structurele financiering in plaats van tijdelijke financiering is nodig om een duurzame toekomst voor kunst en cultuur op te bouwen op verjaring. Verzekeraar De Friesland doet een pilot met de financiering van Dansen met Parkinson. Verzekeraar Zorg & Zekerheid start binnenkort een 3-jarige pilot met financiering welzijn op recept (waarschijnlijk zonder kunst op recept);
- Een goede en duurzame samenwerking tussen de verschillende disciplines kan een uitdaging zijn. vooral tussen de sectoren zorg/welzijn en kunst/cultuur. Ze spreken vaak niet dezelfde talen. zoals patiënten - cliënten - deelnemers;
- Overdraagbaarheid. duurzaamheid en schaalbaarheid van projecten is een uitdaging;
- Betrokkenheid van ouderen was bij verschillende projecten een uitdaging;
- Het officieel voorschrijven door de eerstelijnszorg. zoals huisartsen. is een uitdaging. vanwege de werkdruk en soms interesse van de zorgprofessional;
- Hoe zorg je voor een soepele samenwerking tussen voorschrijvers en aanbieders van cultuur op recept. Dit kan grote versnippering voorkomen. waardoor voorschrijvers het overzicht verliezen en afhaken;
- De voortgang en het succes van projecten hangen vaak af van één persoon of een kleine groep enthousiaste personen. Deze kwetsbaarheid is een uitdaging;

In Nederland is er een tweedeling tussen Welzijn op Recept en Kunst op Recept. Amsterdam wil de kloof overbruggen. maar dat is nog niet nationaal.

6. Praktijkvoorbeelden

In dit hoofdstuk worden enkele voorbeelden van beste praktijken in Nederland gepresenteerd. De eerste vijf voorbeelden zijn geïnterviewd.

6.1 Kunst op Recept - Nieuwegein

Kunst_op Recept is een samenwerking tussen eerstelijnszorg (EMC Mondriaan). DE KOM intermediair. de gemeente Nieuwegein en welzijnscoaches van MOvactor.

Het initiatief ging in 2016 van start. Zes professionele kunstenaars boden 93 deelnemers 31 activiteiten aan. zoals schilderen. muziek en mozaïek in kleine groepen (voornamelijk 2 of 3 deelnemers) of in individuele cursussen voor 4 deelnemers. 19 deelnemers waren ouder dan 55 jaar. Betrokken kunstenaars waren professionals die ook sociale vaardigheden bezitten. De meesten deden op eigen initiatief mee. In die zin was er geen sprake van voorschrijven zoals de titel Kunst op Recept suggereert. *Kunst op Recept* Gids is online beschikbaar.

Kunst op Recept is sinds kort officieel erkend als merk. Dit betekent dat het niet langer is toegestaan om elke culturele activiteit op de intersectorale grenzen van zorg. welzijn en kunst te benoemen als Kunst op Recept zonder aan bepaalde voorwaarden te voldoen. zoals het hebben van een theoretisch kader. de erkenning dat het geen therapie noch genezing is. cyclus van voorschrijven en evaluatie.

Citaat juni 2022: "Cliënten kunnen kunst gebruiken om hun problemen te vergeten of te bespreken."

Citaat juni 2022: "Kunst op recept is geen wondermiddel. maar een schakel naar meer houvast en levensvreugde. "

6.2 Kunst op Recept - Amsterdam Oost

In Amsterdam-Oost liep van 2019-2022 een pilot om de opname van kunst en cultuur in het aanbod van welzijn op recept te bevorderen. De gemeente initieerde deze pilot. De hoofdvraag was wat er nodig is om kunst en cultuur beter op te nemen in het welzijnsaanbod. Met de kennis en ondersteuning van Kunst op Recept Nieuwegein en LKCA werd een klein projectteam geïnstalleerd. bestaande uit welzijnscoaches. een professionele trainer en/of docent beeldende kunst en een praktijkassistent. Het projectteam bepaalde het aanbod op kunst en cultuur. zoals literatuur. schrijven. muziek. beeldende kunst. De behoefte aan kunst en cultuur onder de bevolking was vrij groot. Als een welzijnscoach met de cliënt een behoefte aan kunst of cultuur overweegt. werd een kunstcoach opgenomen om de behoefte en vraag verder uit te werken. Aan de pilot deden 40 mensen mee; sommigen op voorschrift. anderen op eigen initiatief. Kunst en cultuur werden aangeboden in individuele cursussen of in kleine groepen. Om mensen te ondersteunen bij hun keuze. zorgde de kunstcoach voor een "kweekvijver" waar de cliënt kennis kon maken met verschillende vormen van kunst en cultuur. Vanwege corona verzorgde de kunstdocent ook een "Kunst wordt thuisgebracht"-pakket en bracht kunst letterlijk bij de mensen aan de deur.

Het vervolg van de pilot is dat de welzijnscoach is aangesteld als wegbereider. om kunst en cultuur als onderdeel van het welzijnsaanbod in verschillende stadsdelen van Amsterdam mogelijk te maken. Nieuwe pilots in de andere wijken zijn net van start gegaan.

6.3 Kunst op Recept - Leiden

Ook in de stad Leiden wordt Kunst *op* Recept geïnitieerd. Het bestaat uit zes gratis open cursussen. verzorgd door professionele kunstdocenten. Schilderen. zingen. muziek. toneelspelen. schrijven en fotografie vallen hieronder. Kunst op Recept werkt met voorschrift van een huisarts. huisartsondersteuning. psycholoog of fysiotherapeut.

De gemeente Leiden wees de projectcoördinator aan om cultuurparticipatie door kinderen. zelfstandig wonende ouderen en het samenbrengen van zorg en kunst te bevorderen. De coördinator liet zich inspireren door *Kunst op Recept* Nieuwegein. Hij benaderde huisartsenpraktijkassistenten en bouwde een projectteam dat regelmatig bijeenkwam om het project te ondersteunen. 55 mensen deden mee van juni tot december 2021. Er deden relatief weinig ouderen mee. De deelnemers bezaten allemaal een voorschrift van een huisarts. praktijkassistent. psycholoog of fysiotherapeut.

Deelnemers kregen 6 individuele lessen van elk 1 uur aangeboden. Individueel vooral vanwege corona. maar zorgverleners gaven aan dat individuele lessen een lagere drempel voor deelname hebben. Het aantal van 6 lessen werkte heel goed. Deelnemers en verzorgers waardeerden het aanbod zeer. Betrokkenen waren professionals die ook over sociale vaardigheden beschikken. De projectcoördinator kreeg de nodige financiering om het project twee jaar voort te zetten.

Website: Kunst op Recept Leiden

Het eindverslag is op verzoek verkrijgbaar door een e-mail te sturen naar de contactpersoon op de website.

Citaat juni 2022: "Deelnemers gaven aan dat ze vaak op hun hoede zijn voor zorgverleners. Wat je zegt kan gevolgen hebben en wordt vastgelegd. Bij kunstenaars voelen ze zich vrij. Kunstenaars oordelen niet".

6.4 Stichting Blauw Licht

Stichting *Blauw Licht geeft* sinds 2016 artistieke antwoorden op maatschappelijke vraagstukken. Het hoofdaanbod van *Blauw Licht* is fotografie (*In Beeld* - In beeld). De cursus In Beeld (fotografie als medicijn) richt zich op mensen met chronische ziekten. Mensen doen mee op verwijzing van gezondheids- en zorgprofessionals.

De *In Beeld* groepen bestaan uit 8 tot 10 deelnemers. De cursus is gebaseerd op de ideeën van positieve gezondheid. De foto-opdrachten motiveren mensen naar buiten te gaan. hun zintuigen te openen en zich te verbinden met de wereld om hen heen. De opdrachten richten zich op positieve beleving; wat maakt je gelukkig. De cursus bestaat uit 12 bijeenkomsten. Het groepsproces; het delen en bespreken van de foto's met elkaar. is een essentieel onderdeel

van de cursus. *In Beeld* wordt afgesloten met een tentoonstelling en een persoonlijk fotoboek. De deelnemers presenteren bij de afsluiting trots hun foto's; ze worden niet gezien als cliënten/patiënten maar als 'makers'. Voor de opzet en elementen van de cursus zie achtergrondinformatie.

Betrokken fotografen verzorgen de cursussen. Zij beschikken allen over sociale en coachende vaardigheden. Deelnemers zijn personen boven de 18 jaar. De meesten hebben psychische problemen. Soms geeft *Blauw Licht* trainingen aan speciale doelgroepen.

Het project is gestart met financiering van Agis Zorginnovatie. Momenteel maakt de cursus deel uit van de zogenaamde Maatschappelijke Prestatie van de gemeente Utrecht (Wet Maatschappelijke Ondersteuning).

Citaat juni 2022: "Het verdient aanbeveling om cultuur op recept als groepstraining aan te bieden. dat wil zeggen de sociale component in groepen te benutten."

Citaat juni 2022: "Het is belangrijk om begeleiding te bieden van professionele kunstenaars. Wij zijn geen hulpverleners. maar bieden een professionele kijk op fotografie."

Figuur 2: Copyright Stichting Blauw Licht

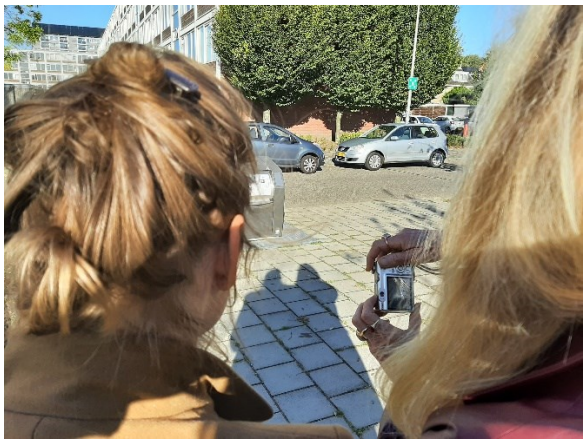

Figuur 3: Copyright Stichting Blauw Licht

6.5 Het Beste van Kampen

Sinds begin 2020 hebben vijf culturele organisaties (SAMBIQ) en WIJZ Welzijn Kampen in de gemeente Kampen verschillende initiatieven ontwikkeld om mensen via kunst en cultuur met elkaar te verbinden. Dit heet *Het Beste van Kampen*. Er zijn 19 initiatieven/experimenten gestart. waarvan er 16 zijn uitgevoerd tot begin 2022. Er deden 500 mensen aan mee. De initiatieven kwamen steeds tot stand in samenwerking met inwoners en/of organisaties in Kampen. Soms werden geheel nieuwe activiteiten ontwikkeld. in andere gevallen werd cultuur toegevoegd aan bestaande projecten of aan een bestaande omgeving. De activiteiten varieerden van bijeenkomsten op plaatsen waar ouderen vóór de pandemie sociale activiteiten hadden of niet meer bestonden vanwege mobiliteitsbeperkingen van de bewoners. Er is onderwijs geregeld voor kunstdocenten en professionals uit de gezondheidszorg om activiteiten uit te voeren met mensen met lichamelijke of geestelijke beperkingen. zoals muziek voor mensen met een verstandelijke beperking. dementie of CVA. Lokale media-activiteiten zoals een rubriek in de plaatselijke krant of op de radio. De budgetten voor de initiatieven werden bewust klein gehouden. Dit werd gedaan om meer projecten mogelijk te maken. maar ook om initiatiefnemers uit te nodigen samenwerking te zoeken met andere organisaties op lokaal niveau. *Het Beste van Kampen gaat* door in september 2022.

Citaat juni 2022: "Voor kunst en cultuur word je eerder uitgenodigd voor je activiteiten en interesses dan dat je geholpen wordt."

Citaat juni 2022: "Zelf kunst uitvoeren is meer dan gewoon iets doen. Het voelt meer als iets magisch."

6.6 Lang leve kunst - Project Meet en Greet

Meet & Greet is een theaterduo dat ouderen bezoekt in buurthuizen en verpleeghuizen. Het Theater van Meet & Greet is een project van Factorium Cultuurmakers. amateurs in de stad Tilburg. Zij werken met kwetsbare ouderen van 70 jaar en ouder en brengen met kunst een sociale omgeving samen waarin ouderen zich kunnen verbinden. Van 2021 tot 2023 ontvangt Meet & Greet 180 ouderen.

6.7 Tijd van je leven

Tijd *van je* leven is een preventieprogramma in de regio West-Brabant in Nederland. Het doel van het programma is kunst en cultuur als middel om mensen te verbinden en zo eenzaamheid te voorkomen en/of te verminderen en een positieve gezondheid te stimuleren. Het belangrijkste resultaat is een verhoging van de kwaliteit van leven. De doelgroep van *Tijd van je leven bestaat* uit ouderen. woonachtig in West-Brabant.

De interventie bestaat in eerste instantie uit een ontmoetingsdag om een eerste vertrouwensband op te bouwen tussen deelnemers en professionals. Gevolgd door workshops onder leiding van een professionele kunstenaar. gaan de deelnemers aan de slag met verschillende kunstvormen en thema's. steeds gericht op het delen van verhalen en op

het samenzijn. Afsluitende presentatie: de workshops worden afgesloten met een plenaire bijeenkomst als tentoonstelling of afsluitende presentatie samen met de deelnemers.

Follow-up: Tijdens het eerste jaar bleek dat de reeks van 6 weken te kort is voor de meerderheid van de deelnemers om zelfstandig door te gaan met hun activiteiten. In het tweede jaar is een follow-up ontwikkeld en aan de interventie toegevoegd. In deze follow-up leren mensen hun leven te organiseren en meer te participeren. De follow-up duurt 12 weken met workshops. Ook wordt een extra training over zelfwerkzaamheid aangeboden.

In totaal namen 182 deel aan een reeks. De deelnemers vulden verschillende vragenlijsten in om de resultaten te meten. Tussen de nulmeting en de tweede vragenlijst was de emotionele eenzaamheid significant verminderd. waarschijnlijk omdat men elkaar echt ontmoette en sprak. Sociale eenzaamheid vertoonde echter geen significante verandering. De deelnemers vulden ook het spindiagram van Positieve gezondheid in. Ook deze metingen vertoonden geen significante verandering. Een ander resultaat was de ervaren vermindering van lichamelijke beperkingen in mobiliteit.

De rol van de professionele kunstenaar is essentieel. Zij waren in staat de deelnemers uit te dagen en te bevorderen dat ze uit hun comfortzone kwamen. Kunstenaars moeten beschikken over competenties als artistieke professionaliteit. flexibiliteit. spreekvaardigheid. coaching. motivatievaardigheden. geduld. kunnen omgaan met deze doelgroepen. doorzettingsvermogen en omgevingsbewustzijn. Tijdens het project werden ze begeleid door de projectcoördinatoren.

6.8 Dansen op recept

Sinds 2022 vergoedt zorgverzekeraar De Friesland (onderdeel van Achmea Zorgverzekeraar) danslessen als onderdeel van de zorgverzekering. De financiering is alleen beschikbaar voor mensen met de diagnose Parkinson en alleen in de provincie Friesland. De reden om danslessen te financieren is dat uit onderzoek blijkt dat danslessen een positieve invloed hebben op de geestelijke en lichamelijke conditie van patiënten. Ze bieden meer evenwicht en zelfvertrouwen en er zijn minder fysieke activiteitstherapieën nodig. Dansen kan ook beschermen tegen dementie. Danslessen kosten € 10 per uur. De Friesland betaalt een deel van deze kosten.

7. Overzicht voor de mogelijkheden van cultureel voorschrijven in Nederland

Nederland experimenteerde al met succes met kunst en cultuur op recept in verschillende projecten. Hoewel de aantallen per project relatief laag waren en evidence-based wetenschappelijk onderzoek nog ontbreekt. zijn de gerapporteerde resultaten van elk project positief.

De voorwaarden voor succesvolle implementatie en voortzetting van cultureel voorschrijven: (in willekeurige volgorde):

- Overbrug de kloof tussen welzijn op recept en kunst op recept;
- De cursussen worden gegeven door professionele kunstenaars die ook sociale en coachende vaardigheden bezitten;
- Het aanbod van de cursussen is duidelijk omschreven. Welke kunstenaars zijn erbij betrokken. wat bieden ze aan. hoe vindt de evaluatie plaats;
- Om (oudere) deelnemers aan te trekken is het nodig concreet te benoemen wat kunst en cultuur is. Zoals fotografie. schilderen. beeldhouwen. muziek en schrijven.
- Verlicht de werkdruk van huisartsen als de belangrijkste voorschrijvers van cultuur op recept door te denken aan uitbreiding van de groep voorschrijvers. Bijvoorbeeld naar praktijkassistenten. welzijnscoaches. maatschappelijk werkers;
- Bied (potentiële) voorschrijvers de mogelijkheid om podiumkunsten zelf te ervaren en de magie van het maken te voelen;
- Wees je bewust van de hoogte van de bijdrage die deelnemers moeten betalen en bied alternatieven. zoals bijdragen in natura in plaats van financiële betalingen;
- Bied groeps- en individuele lessen aan om de drempel voor deelname te verlagen. Groepen mogen niet groter zijn dan maximaal 12 personen. Kleine groepen van 3-5 hebben de voorkeur;
- Het voorgestelde aantal lessen varieert van 6 tot 12 en er worden ook vervolgcursussen gegeven. De lengte van elke les varieert van 60 tot 90 minuten. De beslissing hangt af van het individu;
- Zorg voor continuïteit van de cursussen: stop niet te vroeg;
- Zorg voor een goede samenwerking tussen de verschillende sectoren van kunst. cultuur. zorg en welzijn.

Suggesties voor het curriculum van Cultuur op Recept (in willekeurige volgorde):

Doelgroep professionele kunstenaars:

- Compacte opleiding
- Methoden om de cursussen te definiëren en deelnemers aan te trekken

- Omgaan met en geven van cursussen aan mensen met psychische problemen of slechte levenservaringen
- Kunstprofessional blijven in plaats van mantelzorger worden
- Samenwerking met de sectoren zorg en welzijn
- Theoretische kaderopbouw en het start- en evaluatieproces
- Verbetering van sociale en coachingsvaardigheden

Doelgroep welzijnscoaches of maatschappelijk werkers:

- Samenwerking met de kunst- en cultuursector
- Het effect van kunst en cultuur
- Voorschrijf-. controle- en evaluatiemethoden

Lijst van potentiële samenwerkingspartners voor Cultuur op recept:

- ✓ Nieuwe of lopende projecten binnen *Lang Leve Kunst* Fonds
- ✓ Blauw Licht. Utrecht
- ✓ Kunst op Recept. Leiden
- ✓ Kunst op Recept. Amsterdam
- ✓ Het Beste van Kampen. Kampen

Bronnen

Lijst van geïnterviewden

- Angela van Dijk. Specialist Cultuurparticipatie LKCA
- Henriëtte Kruijt. welzijnscoach en maatschappelijk werker Gemeente Amsterdam
- Jan-Joost Meijs. Universitair Hoofddocent Leids Medisch Centrum. voorzitter Nationaal Kennisnetwerk Welzijn op Recept
- Jacqueline Besemer & Jeanne Klaasen. projectleiders Stichting BlauwLicht
- Gineke Otter. docent beeldende kunst en projectassistent/coördinator
- Kevin Jolly. Teamleider Cultuurcoach Leiden / Projectcoördinator Kunst op Recept
- Margreet Bouwman. coördinator Het Beste van Kampen
- Catherine Steenbeek. beleidsmedewerker Kunst en Cultuur. gemeente Amsterdam
- Lonneke Regter. directeur Fonds Sluyterman van Loo en Lang Leve Kunst Fonds.

Literatuur

- Aanpak Eenzaamheid. Home - Aanpakenzaamheid.nl. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Blauw licht. Blauwlicht - kustzinnige antwoorden op sociale vraagstukken. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/leeftijd/ouderen. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Eenzaamheid Informatie Centrum. https://eenzaamheid.info/. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Fonds Cultuurparticipatie. Fonds voor Cultuurparticipatie - Vraag subsidie aan. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Groot. B.; de Kock. L.; Liu. Y.; Dedding. C.; Schrijver. J.; Teunissen. T.; van Hartingsveldt. M.; Menderink. J.; Lengams. Y.; Lindenberg. J.; et al. The Value of Active Arts Engagement on Health and Well-Being of Older Adults: A Nation-Wide Participatory Study. Int. J. Environ. Res. Public Health 2021. 18. 8222. https://doi.org/10.3390/ijerph18158222. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Huber. Machteld. et al.. How should we define health?. BMJ 2011;343:d4163. Online beschikbaar: https://www.bmj.com/content/343/bmj.d4163. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Instituut voor Positieve gezondheid. Positieve gezondheid - Instituut voor Positieve Gezondheid (iPH). geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Kunstloc. Tijd van je leven. Creatief zijn is geen hobby... het is een levensstijl. Ouderen hebben de Tijd van hun leven! . 2019. Online beschikbaar: https://drive.google.com/file/d/1sIiuIbe-nb1ZaNIjV7Rx43xNu7BEeUP4/view. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.

- Kunst op Recept. www.kunstopreceptleiden.nl. geraadpleegd d.d. 10.06.2022. Flyer bijgevoegd: Kunst Op Recept Pilot Flyer.pdf.
- Kunst op Recept. De Handreiking. handreiking kunst op recept.pdf (kunstoprecept.nl). geraadpleegd d.d. 04.07.2022.
- Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). LKCA - Cultuur voor iedereen: in onderwijs. beleid. zorg en welzijn. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Leyden Academy. Onderzoek kunsten in de zorg. 2020. Online beschikbaar in het Nederlands: Waarde van kunst in de zorg wetenschappelijk onderbouwd - Leyden Academy. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Ministerie van Volksgezondheid. Welzijn en Sport. 2018-2020. diverse beleidsdocumenten. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/eenzaamheid/aanpak-eenzaamheid. geraadpleegd op 10.06.2022.
- Movisie. Transformatieagenda Kunst en cultuur met zorg en welzijn. 2017. Transformatie-agenda-Kunst-en-cultuur-met-zorg-en-welzijn [MOV-11925516-1.1].pdf (movisie.nl). geraadpleegd d.d. 04.07.2022.
- RIVM. Eenzaamheid. https://www.staatvenz.nl/kerncijfers/eenzaamheid. geraadpleegd 10.06.2022.
- Stichting RCOAK (Roomsch Catholijk Oude Armen Kantoor). https://www.rcoak.nl/. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- Verweij Jonker Instituut. Doet kunst goed? De betekenis van kunst op recept in Nieuwegein. 2019 116022 Kunst op Recept pdf-1.pdf (verweij-jonker.nl). geraadpleegd 04.07.2022.
- VSB Fonds. Geld voor uw sociaal of cultureel project | VSBFonds. geraadpleegd d.d. 10.06.2022.
- ZonMw. Ontwikkelagenda Kunst en cultuur in de Langdurige zorg en ondersteuning. Ontwikkel- en onderzoeksmogelijkheden voor de verduurzaming van kunst- en cultuurinitiatieven in de langdurige zorg en ondersteuning. januari 2020. Online beschikbaar: https://publicaties.zonmw.nl/fileadmin/zonmw/documenten/Ouderen/Kunst_en_cultuur/Ontwikkelagenda_Kunst_en_cultuur_in_de_Langdurige_zorg_en_ondersteuning.pdf. geraadpleegd op 10.06.2022.